

urak eszén. Két véglet itt olyan élesen áll egymással szemben, akár a népmesében. Ezért Francziskovics Sztipán bácsi lehet egy mesebelí Sztipán bácsi is, és Palics tava olyan János vitézi tündéri tó, melyben — ha éppen kell — még hadihajók is csatázhatnak.

A múltba feledkező városatyák világában minden lehetséges.

Valami féktelen kedély hullámozik végig ezen a regényen, s azokban a fejezetekben — a leánykerés, a palicsi jelenet, a „nagy” csata —, ahol tetőpontjára ér, minden féket széttépve, rohanva éri el a humor ad absurdum tetőpontját. Alakjai olykor szinte imbolyognak a gúny és a csúfolódás szorongató, fojtogató levegőjében (minden civis megfizette a Bácskai Hírlapnak, hogy ellenfelet milyen mértékben pellengérezzék ki — így még a lap is keresett rajta), de Sztipán bácsi nem: ő tisztán látta a „fentiek” között a lefelé való hullási lehetőséget, és azt is tudta, hogy közülük igazában kik az esendők. Mert amit az írók a regényben ábrázolnak, nem az egész Szabadka az, hanem egy Vuicsidol, amelynek magasában ezek a ke-

ménygalléros urak élnek, és még azt is megengedik hírnevük öregbítéséért, hogy a Bácskai Hírlap a polgármestertől kezdve az ajtónálíóg csúffá tegyen mindenkit, mert közöttük mindenki a másik káran örvend, még akkor is, ha közben egy-egy fullánk őt is éri.

Az ismeretlenségben majd nyolc évtizedig, tehát csaknem száz évig elheverő regény egy-egy részletének felkutatásában Bori Imre, Dér Zoltán és Péter László végeztek komoly értékű munkát, mert nélkülük ez a mű soha elő nem kerül. És az ajánlásnak is beillő finom szövegű utószóából Dér Zoltánt kell idéznünk, hogy a bár kissé megkésve fölfedezett regény végre a helyére került: „... Ez a város nagyon rá van már dőzve a világhíre, pontosabban szólva arra, hogy gazdagsága valami magasabb rendű teljesítményben is testet öltson... hogy ezt a regényt ők, Szabadka fiai írták meg, ez mégis arról tanúskodik, hogy megvalósulhat a magasabb igény. A repülő Vuicsidol értéke is ebben van: művelődéstörténeti jelentőségében. Abban, hogy a holnap Szabadkája nézi benne a tegnap Szabadkáját...”

LÉVAY ENDRE

HÁTRAHAGYOTT ÉS GYŰJTEMÉNYES MŰVEK

EGY GONDOLKODÁS MENETE

DÉRY TIBOR: *Botladozás. I—II.; Újabb napok hordaléka. Új sorozat.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Déry Tibor egy korábbi naplójegyzetében arról tett említést, hogy ifjúságában a Kert és az Országút két-
tőz jelképe szerint képzelte el életét. Az Országút a távolságot jelentette: a messzi városok ígését, a vándorlásokat, amelyekből kalandos ifjúsága során, tudjuk, bőven kijutott neki. A Kert, ellenkezőleg, a megnyugvást, a belső békét, a világnak azt a csendes zugát, amelyben „a természetet otthonává nyeri, enyhelynek a külvilág zaklatásai elől”. E kertet valójában csak idős korá-

ban szerezhette meg. Midőn emigráció, elhallgattatás, háború, ostrom, közéleti szerep és börtön után, modern irodalmunk különleges Odüsszeuszaként, végre biztos révbe kormányozhatta sorsát a tamáshegyi kert munkás csendjében, a Balaton és a zajló élet fölött.

Az Országutat, amelyet a nyolcvanhárom esztendőskorában elhunyt író bejárt, egy kétkötetes tanulmány- és cikkgyűjtemény: a *Botladozás* kíséri nyomon, amely most Réz Pál gondozásában került Déry

Tibor olvasóinak kezébe. „... egy gondolkodás menetét kívánom itt bemutatni” — írta Déry abban az 1977-ben keletkezett előszóban, amelyet eredetileg is e gyűjteményhez szánt. Valóban, a több mint fél évszázad önéletrajzi jegyzeteire, tanulmányaira, kritikáira, útirajzaira és irodalmi riportjaira épülő két vastkos kötet az író gondolkodásának menetét, történetét mutatja be. Déry Tibor hosszú életében különös szerepet kapott az értekező próza, a tanulmány és a cikk sohasem volt a szépirodalmi munkásság mellékes területe. Voltak a pályának szakaszai, melyeken ennek az értekező prózának kellett tisztázni a vagy éppen előkészíteni a regényekben, novellákban és színpadi művekben alakot öltő írói gondolatmenetet. Így a húszas évek elején, Déry avantgarde korszakában, midőn a lázadó értelem és képzelet munkája a tanulmányokba is behatolt, vagy az ötvenes években, midőn Déry Tibor irodalmi riportjai és vitáikkal születtek. Különös szerep jutott az értekező műfajoknak, kivált a személyes hangot szavazó esszének, a pálya utolsó szakaszán, midőn Déry Tibor naplójegyzetekben és vallomásokban szólatlatta meg az öregkor leszűrt, gyakran ironikus életbölcseletét.

Déry Tibor írói tevékenységének mindvégig erősen „ideologikus” jellege volt. Irodalmunk története során alighanem ritka volt az olyan író, aki hozzá hasonló tudatos érdeklődéssel és módszeres vizsgálódással követte volna nyomon a társadalmi tudat változásait, és közvetítette volna (nemcsak szépirodalmi művekben, hanem tanulmányokban és cikkekben is) ennek a tudatnak az „ideológiai” formáit. Múlt századi prózairodalmunkból bizonyára Eötvös és Kemény, a jelen századból pedig Ady, Babits, Kassák, Reményik Zsigmond, Sinkó Ervin, Illyés és Németh László munkásságában hagytak mélyebb nyomot az „ideológiák”. Közéjük tartozik Déry is, aki nemcsak a társadalom: az élet történetét követte figyelemmel, hanem a társadalmi tudat és az ideológiai képződmények történetét is. A gondolati igénynek s az ideológiai érdeklődésnek nála mindig elsőrendű, mondhatnók, formaalkotó szerep jutott. Szépirodalmi műveiben is eszmék próbája, sőt küzdelme zajlik; ez a

küzdelem, általában az alkotó személyiség és a gondolkodó ember belső küzdelme hatja át értekező prózáját is: esszéit, cikkeit és tanulmányait.

Maga Déry Tibor hivatkozott arra több alkalommal is, hogy művészi pályáját és emberi sorsát mindig eszmék kísérték, alakították. *Itélet nincs* című önéletrajzi „esszé-regényében” olyan lénynek írta le magát, aki még akkor is kérdésekkel ostromolja a világot: történelmi és társadalmi környeztetét, ha e sürgető kérdéseire válasz sem érkezik. Egyik önéletrajzi vázlatában olyan hajóhoz hasonlította magát, „amely üresen indult el, s az útjába eső kikötőkben szedi fel üzemanyagát”. E hasonlat a fáradhatatlan keresésre, az örökös nyugtalanságra utalt. Nyugtalanságra, amely mindig új kérdésekre és új válaszokra vezetett, új eszméket épített, új filozófiák nyomában kutatót. Déry Tibor életművének és gondolkodásának „ideologikus” természetét az emberi szellem állandó szomjúságára vallott, az alkotó egyéniség karakterét mutatta meg.

Ez az alkotó egyéniség, noha korábbi lázadását bölcs ironia váltotta fel, mindvégig önmagával azonos maradt, a későn megszerzett béke körülményei között is érdeklődéssel fordult a nagyvilág emésztő kérdéseire. A tamákhegyi Kertből is utak vezettek a négy égtáj felé, az érdeklődés, a részvét és a szorongó képzelet imaginárius útjai. A régi háza könyvek és újságok hozták a híreket a négy égtáj felől. És ami valaha személyes tapasztalat volt, az emigráns és az üldözött író tapasztalata, aki a maga bórén volt kénytelen érezni a világ sebeit, az most a modern tájékoztatás jóvoltából, az információs gépezetek kényszerre folytán került a tamáshegyi kert bölcs lakója elé. Az érkező hírek nem kevésbé sebzőek voltak, mint valaha a tapasztalatok. A megfigyelő nem kevésbé volt sérülékeny, mint a vándor valamikor. Déry Tibort újra meg újra szíven ütötték a világ szenvedései, a jövő veszélyei. Róluk számolt be utolsó könyvében, írói búcsújában, amely a korábbi *Napok hordaléka*-sorozat naplójegyzeteit folytatja, talán még több szorongással, még több keserűséggel, valósággal a Kasszandrák kifogyhatalatlan, véget nem érő baljósolataival.

Déry Tibor esztét és szívét ugyanaz a gond szorongatta, amely korunk természettudományos szakembereit és szociológusait is kegyetlen számvetésre készíti. A köznapok újságolvasó embere számára is nyilvánvaló, hogy az emberi társadalom és civilizáció kritikus helyzetbe került. Ennek a kritikus helyzetnek a veszélyeit és következményeit vázolták fel Déry Tibor jegyzetei. A túlnépesedés, az emberi környezet fokozódó leromlása, az országokon és városokon átszáguldó gyilkos terrorista hullám: mindez töprengésre intette a tamáshegyi kert lakóját. De nemcsak ez, nemcsak a hatalmas kataklizmákkal fenyegető történelmi veszélyek, hanem az apróságok is. A kert madarai, állatai és növényei, amelyeknek sorsa és élete fölél Déry mindig rokoni érzéssel hajolt. Fáradtan és öregeen, küzdve a világ sorsával és a közelgő halál szorongató rémeivel, a természet derűjében és békéjében találta meg utolsó otthonát.

A természetben és a munkában, hiszen a klasszikus voltaire-i program, amely a „kert” művelésére szólít fel, egyszersmind a kitartó munka programja. A tamáshegyi kertben vagy a budai házban tevékeny élet folyt tehát, megszabott munka-

renddel, megvalósításra váró tervekkel, amelyeket az idős írónak sorra sikerült is elvégeznie. A munka tisztelete és szeretete folytán szerzett védelmet saját kétségei s a történelmi lét nagy kihívásai ellen. Agnosztikusnak és reménytelennek mondotta magát, de hát lehet-e igazán reménytelen az, aki napról napra magára ölti az alkotó munka fegyelmét, s gyönyörűséget talál a teremtő munkában? Déry Tibor reménytelensége és agnoszticizmusa, egész ironikus székszise mögött szívós ellenálló erő rejlett, amely nem hajlandó megadni magát sem a belső kételynek, sem a testi hanyatlásnak. A tamáshegyi kertben tűnődő s dolgozó öreg férfi valójában az emberi remény hőse volt, aki a soha meg nem elégedést írta zászlájára, s ezzel a zászlóval búcsúzott az élettől is. „Az elégedetlenség emeli az embert — olvasom utolsó írásai között. — Érdemes műveket mindig csak a *jobb* felé tartó úton sikerül teremtenünk... Aki művész ezt a szenvedésekkel s örömmel szegélyezett utat nem vállalja, az nem érdemli meg választott mesteriségét.” Déry Tibor vállalta ezt az utat, ezért lehetett választott hivatásának mestere.

KÖLTŐ A MINDENSÉGBEN

JUHÁSZ FERENC: *Versek és époszok, Époszok és versek.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Juhász Ferenc költői univerzuma annyira különleges és személyes, hogy valósággal a magyar lírának egy új típusát képviseli. Nem illeszkedik költészetünk hagyományos fejlődési alakzatai közé, noha természetesen nem függetleníthető a folytonosságtól, a hagyományban testet öltő alakzatoktól. A magyar vers, miként általában az európai líra, a kifejezni kívánt anyag (érzés vagy gondolat) legfontosabb elemeit választja ki, s ezeket valamilyen verslogikai szabály szerint zárt és arányos struktúrába szervezi. Ez a vers tehát *analitikus*: a költő válogat és komponál. Juhász „hosszú versei” ezzel szemben *szintetikusak*: költőjük a teljesség valamennyi — vagy megközelítőleg valamennyi —

elemét sorakoztatja fel, s ezeknek nevet ad. Két különböző lírai típusról van tehát szó. A szintetikus alakzat általában a keleti költészetben — az ind eposzban, az ószövegségben, a finn-ugor és szamojéd mítoszokban, a *Kalevalában*, a türk és kazah hősi énekekben — otthonos. Ismeretesek Juhász költészetének és a finn-ugor archaikus örökségnek kapcsolatai: a *Szarvas-éneket* elemelve többen is rámutattak ezeknek a kapcsolatoknak a fontosságára és termékenységére. A szintetikus modellnek azonban nemcsak az ősi keleti örökségben lehetnek forrásai, hanem a modern költészetben is.

Juhász maga arról beszél, hogy a költészet hivatása az összefoglalás:

„Igen, jó lenne — olvassuk *Válaszok a költészetéről* című nyilatkozatában — (és kellene) hatalmas összefoglalását adni versben minden tudásnak és létezésnek, hiszen a lírai összefoglalás semmiképpen sem azonos a természettudományival vagy filozófiáival. A líra: összefoglalás.” Az az enciklopédikus lírai igény szólal meg itt, amely a modern európai költészetből már ismerős. Ezra Pound *Cantói*, Eliot nagy verskompozíciói vagy az amerikai beat-nemzedék költői, pl. Ginsberg (az *Üvöltés* hatalmasan feldúsított mellérendeléseire gondolunk) és Corso művei igazolják ezt az igényt. Juhász ugyanezt a vállalkozást folytatja a maga módján: személyes univerzumának komplex és szintetikus összefoglalásában. S ezzel egyszerűsít meg azt a — lehangsúlyosabb formában Németh Lászlónál megfogalmazott — várakozást is betölti, amely költészetünket „bartóki szintézisre”, vagyis az archaikus és a modern elemek, hangnemek, technikák és poétikák egyesítésére kívánta mozgósítani.

Juhász a lírai eposz műfaji alakzatban valósítja meg a szintetikus poétikát. Az eposz az antikvitásban, de a barokkban vagy a romantikában is, a világmagyarázat vagy a nemzetitörténelem-magyarázat eszköze. Tehát mindenképpen a totális összefoglalás, a szintézis műfaja. Ezek az eposzok, Homérosztól Tassóig és Zrínyitől Vörösmartyig, hagyományosan epikusak, történetiek. Juhász eposzai viszont líraiak: a lírai világ totalitását fejezik ki. Mint egyik nyilatkozatában olvassuk: „Az eposz műfajmegjelölés nálam nem értelmezhető a régi módon. Az én eposzaim, ha hordoznak is anyagukban némi *cselekményszerűséget*, ha rendelkeznek is a *történetés* elemi vonásaival, *mégis lírai versek, személyes vallomások, eredendő himnuszok és siratók.*”

Az eposz lírai átalakításával Juhász voltaképpen egy hosszú fejlődési folyamatot tetőzött be. Arra a mű és olvasó kapcsolatának közegeiben végbemenő műfaji átalakulásra gondolunk, amelynek során az utóbbi évszázad alatt megváltozott az eposz információs töltése, evokatív hatása s ennek megfelelően egész természeté. A klasszikus eposz ugyanis epikus információt vagy látomást adott. A *Zalán futását* úgy olvasta a reformkori ma-

gyar, mint a honfoglalás történetét vagy legalábbis az „ősi dicsőség” költői vízióját. Vörösmarty eposza ma már epikus mű gyanánt van lóban élvezhetően vagy érdektelen alkotás. Egészen más azonban a helyzet, ha nem epikus dimenzióban, hanem líraiban közeledünk hozzá: megnyílnak előttünk a hatalmas költemény szépségei. A nagy eposzok — főként a romantika egyébként is áradó személyességgel átszótt alkotásai — lassanként átértelmeződtek az idők során. Shelley, Keats, Blake, Vörösmarty eposzai — függetlenül az alkotó szándéktól — lírai költeményekké váltak. Juhász pedig már tudatosan használja fel ennek a műfaji átalakulásnak a lehetőségeit.

Totális lírai univerzumot alkot tehát eposzaiban. Ő maga is arról beszél egy helyen, hogy a *Gyermekdalokban*, vagyis az eposzi műfajnak és a szintetikus poétikának legkarakterisztikusabban megformált alakzatában a középkori katedrálisok architektónikus és szobrászati struktúráját követte; egyszerre épített szerkezetet és mintázott szerkezetet. Ez a két elem — a szerkezet és a részlet — a legszorosabban összefügg, mint építészet és szobrászat Chartres, Reims és Köln templom-óriásaiban. A kettő egymás nélkül el sem képzelhető: a rózsablaknak vagy a vízköpőnek a szerkezet ad funkciót; a szerkezetnek viszont a részlet ad életet. Ez a kölcsönösség érvényesül Juhász „hosszú verseiben”: is: az eposzi kompozíció és a szintetikus poétika szervesen összefügg, egymástól el sem választható. A kettő együtt teremti meg a Juhász-vers érvényes, szuverén alakzatát.

Juhász Ferenc eposzait olvasva valósággal lenyűgöz a világról — az anyag természetéről és alakzatairól az élő szervezetek felépítéséről és működéséről, a kozmikus jövőendő „futurológiai” lehetőségeiről — kialakított költői kép gazdagsága, e költői kép látomásokat is átszóvó tudományos hitele. Mindez elképzelhetően a rendszeres és szerves készülődés nélkül, a tanultság, a munka és az ismeretszerzés napi erőfeszítése nélkül. A vers valóban ünnep itt, amit a felkészülés köznapjai tesznek lehetővé: tömérdek olvasás, cédula, jegyzetelés. Juhász Fe-

renc azok közé az alkotók közé tartozik, akik mintegy előre megtervezik pályájukat, s akiknek egy-egy művében valamely időszak teljes költői — tematikus és formai — hozadéka kap foglalatot. Egyik nyilatkozatában arról beszél, hogy a költőnek rendszeres munkával kell dolgoznia versein: „a költő — mondja — gyűjtögető is, részlet-faragó, erecske megfigyelő, s minden anyagot, lírait és emlékezetit, történelmit és természetit, lét-fejlődéstörténetit fölhalmozva esetleg évekkel előre elhelyezi egy mű vagy a művek adott helyén. S ez érvényes a művek egymásutánjára is.”

A magyar líra hagyományos költőfogalmát egy modernebb ideállal cseréli fel: az ihletettséget kiegészíti a tervezettség, az anyaggyűjtés és a komponálás feladataival. Vagyis a „poeta doctus” (ennek is egy „fi-

lológus” következetességgel dolgozó fajtájának) magatartásával, hivatásával, etikájával. Vátesz helyett látomásainak mérnöke kíván lenni: olyan mester, aki a műhelymunka és a látomás kölcsönösségét, egymásra ható, egymást mozgósító dialektikáját hirdeti. Az ihlet fogalma ezért a műhely fogalmával párosul mondhatnók, azonosul. „A megtervezett költészet — vallja Juhász — olyan *állandó ihletettség*, amikor a világegyetem állandóan jelen van nyüzsgő létezőivel és elképzeltjeivel, gomolyogva és lobogva, s egy-egy részlet a kristály-rend alkalmazkodási és szerkezeti törvényei szerint keresi helyét, megfelelési helyét a lét-fán, valahogy úgy, ahogy a fejlődéstörténeti ábrázolásokon a létezés törzsfáján tűnődik egy-egy létező.”

POMOGÁTS BÉLA

EGY ÉLETMŰ ÚJ LÁTÓSZÖGBŐL

BORI IMRE: *Krúdy Gyula*.
Forum, Ujvidék, 1978.

Bori Imre *Fridolin és testvérei* című művét ismertette a Rukovetben (1977. 5—6. sz.), a Krúdy-életmű egyes felvetett problémáival kapcsolatban megjegyeztük, hogy azokat összességükben, komplexitásukban volna jó látni. Arra gondoltunk, hogy az eddig megjelent Krúdy-művek összefoglaló értékelése, még inkább a velük kapcsolatban felmerülő kérdések boncolgatása, megvilágítása időszerűvé vált. Ezért örülünk meg annyira, amikor Bori Imre kismonográfiáját kézbe vettük, amely az első olyan Krúdyt tárgyaló mű, amelyben nem az író élete, hanem az eddig napvilágot látott, az írói életmű kiértékelésének szempontjából legjelentősebb művek elemzése kapott központi helyet, mégpedig egy következetesen kidolgozott egységi, mondhatnánk Bori-módszer alapján. (Erről lásd bővebben: Bányai János: *Irodalomtörténeti realizmus*. Híd. 1978. december. 1499—1504.)

Úgy véljük, ez természetes következménye volt Bori Imre irodalomtörténeti munkásságának, aki az egyetemes magyar irodalomtörténet szempontjából is először foglalkozott pld. Radnóti Miklóssal, Kassák Lajossal, először írta meg Füst Milán pályaképét, és gyakran először foglalkozott bizonyos irodalomtörténeti problémákkal éppen a modern magyar irodalommal kapcsolatban (lásd pld. *Fridolin és testvérei*).

Kiindulópontja mindig az életmű, melynek társadalmi, életrajzi, történelmi vonatkozásait, összefüggéseit, felmutatva a belső értékeket, tömör, lényegretörő, a lényegyet minden oldaláról megvilágító megállapításai, együttesen láttatja. Ily módon a művet szolgálja, nem kíván foglalkozni az elemzett művek stílárius bravúrjaival (aminek Krúdy esetében sokan nem tudtak ellenállni), nem célja a kritikusi magaslatra emelkedett véleménynyilvání-